

вивчення російської мови й призвело до деградації її особи – боронить бо вона типову манкуртську позицію”.

Власне, ці дві мої дописувачки чудово зрозуміли те, що мій колега, знаний мовознавець професор Іван Ющук у своїй книжці “Мова наша українська” формулює так: “Рідна та мова, яка вироблена рідним народом на його споконвічній землі... Вона є рідною не тільки для всього народу, а й для кожного окремого індивіда, що належить до цього народу, незалежно від того, з якою мовою йому довелося зіткнутися при появі на світ. Рідна мова – це мова предків і землі, а не мова, привнесена ззовні”.

Не маємо права легковажити цими істинами, щоб, крий Боже, не сталося так, щоб хтось із нас, українців, не наговорив на себе чогось зайвого під час чергових переписів населення.

Лариса Масенко

СТАЄ МАРАЗМОМ “НАВІКИ РАЗОМ” (ПРО ЛІНГВОКУЛЬТУРНЕ ЗМІШУВАННЯ)

Процес асиміляції залежного народу передбачає більш чи менш тривалий перехідний період двомовно-двокультурного його стану. У цей період відбувається витіснення з ужитку автохтонної мови й заміна її мовою колонізатора, що стає головним провідником цінностей і норм культури панівної нації. При цьому в мові, що витісняється, під впливом усе ширшої експансії конкурентки швидко нарастають інтерференційні явища, котрі переходять у стадію змішування своєї мови з чужою. У наших умовах цей процес полегшує структурну близькість двох слов'янських мов.

Історія виникнення змішаного українсько-російського типу мовлення ще не написана, але його появу слід віднести, очевидно, до XVIII ст. Література XIX ст. вже фіксує виразні його зразки. Проте в той час побутування суржика обмежувалось, імовірно, досить вузьким колом тих місцевих українців, котрі прагли наближення до імперської влади заради вигідної кар'єри.

Основна ж маса селянства міцно трималася своєї мови, зберігаючи традиційний триб патріархального життя, котре стихійно чинить опір проникненню чужих впливів. Цікаве спостереження про особливості співжиття українців і росіян у сусідніх селах Лівобережжя на початку XX ст. знаходимо у Володимира Жаботинського. У статті “Наука Шевченкового ювілею” він писав:

“Загляньте будь-куди не лише в його (суцільного українського моря – Л. М.) центрі – в котрий-небудь Миргородський або Васильківський повіт, загляньте на його окраїни – до Харківської або Воронізької губернії: біля самої межі, за якою починається великоруська мова, – і ви будете вражені, до якої міри незайманим і незмішаним залишається це суцільне українське море. Є на цій межі села, де по цей бік річки живуть “хохли”, а по той – “кацапи”. Живуть споконвіку поруч і не змішуються. Кожний бік розмовляє по-своєму, одягається по-своєму, зберігає свій власний звичай,

одружуються лише зі своїми; цураються один одного, не розуміють і не шукають взаємного розуміння" [1].

Щоб зламати стихійну опірну силу українського селянства імперський режим уже в радянській своїй іпостасі вдався до жахливого злочину – спланованого голодомору, що фактично був геноцидом українства. Лише фізичне знищення масового носія української мови і травмованість тих, хто вижив, уможливили успіх наступного лінгвоциду. При цьому характерне для залежних країн спонтанне змішування своєї мови з мовою колонізатора, що має наслідком утворення так званих креольських мов, компартійна влада стимулювала за допомогою негласно впроваджені практики зближення української мови з російською. Як зазначає Ю. Шевельов, до класичних методів асиміляції, яку провадили різні режими на теренах України, радянська влада додала власний винахід – урядове втручання у внутрішні закони мови [2]. У такий спосіб радянський режим досяг того, чого не міг досягнути царизм за попередні століття, хоча ще Петро I, забороняючи українську вимову релігійних текстів, чітко сформулював мету подібних заходів – "щоб народ малоросійський не вважав себе відмінним від великоросійського".

Сьогодні мільйони українців, вихованих під гаслами "інтернаціональної" єдності з "братнім" російським народом, не мислять свого окремишнього, незалежного від Росії існування, не вважають свою культуру самодостатньою, не усвідомлюють себе самостійним, іншим, ніж росіяни, етносом. Розмивання національної ідентичності українців спричинено сформованим у попередній період російським мовно-культурним характером урбаністичного простору країни, звідки експансія російської мови поширюється на приміські й сільські місцевості у вигляді змішаної українсько-російської субмови. За влучним спостереженням Ю. Андруховича, суржик нині, це "кровозмісне дитя білінгвізму", "крокує на захід, супроводжуючи великий похід великої, могутньої російської мови" [3].

Зупинити переможну ходу асимілятора може лише дієвий захист української мови і культури, реалізований законодавчим шляхом. При цьому протекціоністська мовно-культурна політика має бути спрямована як на розширення функціональних сфер державної мови, так і на ефективну протидію згубному для української культури процесові її "суржикізації", практики лінгво-культурного змішування, що була основним засобом денационалізації неросійських народів у радянській імперії. Східні кордони нашої країни лишатимуться прозорими й незахищеними доти, доки не буде зміцнено мовний бар'єр із Росією.

Опоненти мовно-культурного унезалеження України від Росії постійно посиляються на невідповідність такої політики сучасним європейським тенденціям до інтеграції. Не слід забувати, проте, що Європа прийшла до ідеї об'єднання після століть інтенсивних дезінтеграційних процесів, у результаті яких постали міцні національні держави, і незбіжність політичних завдань України з європейським об'єднанням спричинено лише нашим відставанням у часі, запізненням розпаду Російської імперії. Актуальний для сучасних європейських країн принцип мовно-культурної рівноправності в постколоніальній Україні спекулятивно використовується в

групових інтересах колишньої панівної меншини з метою збереження свого домінування і дальшого гноблення української культури.

Дослідниця чесько-німецьких взаємин у Чехословаччині в перше десятиліття її державної незалежності аргументовано доводить політичну доцільність твердої позиції першого президента Чехословаччини Томаша Г. Масарика в обороні прав чеської мови і культури від претензій німецької меншини на домінування. "У сучасних дискусіях на цю тему, – пише американський історик Анна Процик, – надто часто замовчується факт, що принцип культурної рівноправності у постколоніальних країнах іде насамперед на користь колишньої імперської культури і якраз представники імперських народів найбільше на ньому під благозвучною покришкою "рівноправності" чи "свободи одиниці". По суті цей принцип є нічим іншим, як підступним провадженням культурного дарвінізму чи, в деяких випадках, культурного геноциду" [4].

Європейський досвід деколонізації використовують нині прибалтійські країни. Зокрема, прийнятий у 1989 р. в Латвії Закон про мову має пункт про заборону використання двомовних (російсько-латиських) вивісок, крім туристичної та культурної сфер [5].

Українська ж влада керується іншими засадами. Посилаючись на принцип рівноправності мов і культур, спираючись на позицію Президента, котрий неодноразово заявляв, що російська мова не повинна бути іноземною на нашій землі, владні структури всіх рівнів потурають двомовному розвитку країни. Наслідки ж такого "демократизму" у сфері культури промовисто засвідчують, на чію користь він працює в постколоніальній країні.

Для покращання мовної ситуації конче треба формувати українську урбаністичну культуру, але їй нема ходу через поширення як російськомовних, так і двомовних видань, радіо- і телепрограм. Знаковим виявом повернення пострадянської України в імперський простір є відродження в столиці дореволюційних російськомовних газет – "Киевские ведомости", "Киевский телеграф", "Киевлянин", що усаджували не тільки назви імперської доби, а й їх антиукраїнську орієнтацію.

Посилення російської експансії в інформаційно-культурний простір країни в останні роки виявляється в неухильному зменшенні частки українськомовних газет і журналів та переведенні багатьох із них у двомовний режим. Дублюються російською мовою газети "День", "Галицькі контракти", "Експрес", журнали для дітей "Пізнайко", "Клас", "Однокласник", після зміни головного редактора двомовним став популярний тижневик "Політика і культура" тощо.

Колишній радянський лозунг "Навіки разом" стосовно українсько-російських взаємин чи не найміцніше утвердився на нашому телебаченні. На сьогодні не маємо жодного каналу, який можна було б вважати цілком українськомовним. Навіть на першому державному каналі художні фільми, деякі науково-популярні і розважальні програми демонструються російською мовою. До майже всуціль російськомовних належать "Інтер", "Тет", ЮТАР, ТОНІС, ICTV.

Історія останнього каналу, на якому з 1992 р. працювала Міжнародна комерційна телерадіокомпанія, надзвичайно показова для виявлення

тенденції розвитку телебачення України. Саме на цьому каналі було успішно започатковано адаптацію іншомовних телепрограм українською мовою. Як зазначає його колишній головний редактор О. Негребецький обсяг перекладених програм та фільмів доходив до ста двадцяти годин на місяць [6], і невдовзі ICTV стало справді, згідно з рекламою, "зіркою українського телебачення", бо досягло майже стовідсоткової українськомовності. До цього слід додати високу якість перекладів і продуману політику відбору фільмів і серіалів, значна частина яких була зорієнтована на молодіжну аудиторію. Саме на ICTV демонструвались улюблені дитячі серіали "Карусель" і "Альф". Нині телеканал має іншого хазяїна, і він кардинально змінив практику показу телепродукції, переорієнтувавшись на російську мову і переважно московські фільми, а українській залишено мізерну частину інформаційних програм.

Сучасну мовно-культурну політику телебачення України слід визначити як двомовну з переважанням російської. Українські діячі, перейняті долею рідної мови, не раз наголошували, що наша телевізія лишається, як і раніше, найдійовішим масовим засобом русифікації українців. При цьому, знов-таки згідно з радянською традицією, русифікація здійснюється як шляхом прямого обмеження української мови в ефірному часі, так і шляхом змішування двох мов. Знаряддям змішування є двомовні програми, зокрема, передачі *тарاپуньо-штепселівського стилю*, коли один ведучий виголошує текст російською мовою, а другий – українською, роль якої нерідко виконує суржик. Як зазначає Віталій Дончик, "те, що антиукраїнськими силами не вдалося здійснити законодавчо – українсько-російську двомовність – нам тепер намагаються нав'язати практично, реально. Справдешня картина нашого телебачення – це зумисні колотини, лемішка, шкідлива для обох мов, а особливо української, пермішування, за наявності якого про чистоту тої чи тої годі говорити. Тим більше – мріяти про атмосферу пієтету до української мови, плекання коментаторами, дикторами, ведучими, редакторами багатства, свіжості, вишуканості мовленнєвого ряду" [7].

У деяких галузях новітній колоніалізм з боку Росії досяг масштабів фактично повного витіснення української культури. Півтора десятка FM-станцій, що працюють у столиці України, весь ефірний час віддають російській попсі та іноземним, переважно англословним, виконавцям. Тим часом українській музиці на цих станціях, які активно формують смаки молоді, відводять від 3-х до 5-ти відсотків часу [8].

Про витіснення українських видань із ринку книжкової продукції та потребу захисту свого книговидання вже написано гори матеріалів і звернень до урядових структур. Стан справ у цій галузі такий, що можемо говорити про успішне здійснення в наш час імперського проекту зросійщення півторавікової давності. Ще у 60-х роках XIX ст., після впровадження Валуєвського циркуляра, флігель-ад'ютант Олександра II барон Корф представив імператорові програму протидії впливові українофілів у Малоросії шляхом "наводнення краю понад звичну міру дешевими російськими книжками". Корф наголошував, що коли б уряд зробив ці книжки дешевшими, ніж відповідні "малоросійські", то навіть не було б потреби в адміністративних заборонах. У перспективі, зазначає

Корф, це "позбавило б малоросійську літературу шансів хоч трохи відчутно розширити коло своїх читачів". Олександр II підкреслив ці міркування Корфа і написав збоку: "Думка вельми гарна й до діла. Зміркувати, як її втілити" [9].

"Зміркували" вже в постколоніальній Україні, непомірно оподаткувавши українське книговидання, тоді як у Росії всі податки на книжку було знято, а деякі галузі книговидавництва, зокрема призначені для дітей і молоді, одержали державні дотації.

Зрозуміло, що головне завдання новітнього культурного імперіалізму Росії – зберегти і примножити присутність в Україні тих, кого мер Москви Лужков дуже влучно, як зазначає Ігор Лосєв, назвав "російськомислячими". "І всі культурні проекти російської сторони, – пише І. Лосєв, – спрямовані на Україну, Білорусь, Молдову, Закавказзя, Балтію мають за мету, в кінцевому підсумку, максимально збільшити, бажано до критичної для всіх цих держав позначки, кількість "російськомислячих". Якраз співвідношення, баланс "українськомислячих" та "російськомислячих" і вирішить долю української нації і держави. І російська культура в її спрямуванні на Україну виступає сьогодні насамперед як політична сила" [10].

Механізм же зросійщення, яке триває в Україні, досить простий. Двомовні культурні проекти блокують рух до української одномовності, зберігаючи розкол населення за мовною ознакою, а російськомовні проекти стимулюють процес "перетікання" білінгвів до групи російськомовців, сприяючи таким чином кількісному зростанню категорії "російськомислячих", із якою Москва, найімовірніше, пов'язує надії на реалізацію в Україні білоруського сценарію.

Оскільки нинішня державна влада відмовилась від політики захисту української культури, це завдання мають взяти на себе освітні заклади й громадські організації. Повернення в наше суспільство національної гідності нерозривно пов'язане з формуванням на масовому рівні такої важливої для етнічного самозбереження риси, як **мовна стійкість**. У зросійщених містах необхідно створювати впливові осередки, передусім молодіжні, що спілкувалися б виключно українською мовою. Наявність середовищ одномовців, здатних протистояти новітньому культурному імперіалізму, є неодмінною передумовою збереження національної мови, культури й самобутності.

1. *Жаботинський В.* Вибрані статті з національного питання. – К., 1991, с. 74.

2. *Шевельов Юрій.* Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941). Стан і статус. – Чернівці, 1998, с. 173.

3. *Андрухович Ю.* "Орім свій переліг... І сіймо слово" // Урок української, 2001, № 7, с. 2.

4. *Процц Анна.* Мова, ідентичність і державність в історичній перспективі. Чехословацьчина в першому десятилітті незалежності // Про український правопис і проблеми мови: Збірник доповідей мовної секції 16-ої Річної конференції української проблематики, Урбана – Шампейн, 20–25 червня 1997. – Нью-Йорк – Львів, 1997, с. 25.

5. Губенко Д. Сучасна мовна політика Балтійських держав // Державність української мови і мовний досвід світу: Матеріали Міжнародної конференції. – К., 2000, с. 31–32.

6. Невребецький О. Адаптація чужомовних телепрограм українською Стилістичні аспекти // Урок української, 2000, № 5–6, с. 15.

7. Дончик Віталій. Мова не винна: Про суржик, двомовність і грамотність на українському ТБ // Урок української, 2001, № 1, с. 16.

8. Євтушенко Олександр. Хто замовляє музику, або FM-станції як п'ята колона в інформаційному полі України // Урок української, 2000, № 11–12, с. 4.

9. Українська мова та література, 2000, ч. 46, грудень, с. 3.

10. Лосєв Ігор. Росія – Україна: культурний вимір політичного протистояння // Сучасність, 2000, № 12, с. 114.

Мирослав Боришевський

ПРО ПОЛІТИЧНУ ЗУМОВЛЕНІСТЬ МОВНИХ ПРОБЛЕМ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Існує низка причин, які породжують мовні конфлікти у суспільстві. Основна з них – це антигуманні засади у сфері міжетнічних стосунків. Історія свідчить, що в тоталітарних формаціях, а це зазвичай поліетнічні імперії, право на вільний розвиток і широке розповсюдження надається мові панівного етносу. Її імперські політики оголошують “найрозвиненішою”, “наймогутнішою”, а мови підневільних етносів – “меншовартісними”, “недорозвиненими”, піддаючи їх нищенню.

Свідченням немилосердного нищення української мови є екзекуції над нею, що розпочалися з указу Петра I 1720 року про заборону друкувати книги українською і, здавалося б, завершилися постановою Пленуму ЦК КПРС 1989 року про російську мову як єдину офіційну загальнодержавну мову в СРСР. Можна лише дивуватися тій внутрішній силі української мови, що допомогла їй вистояти, зберегтися, вижити за умов жорстокого і майже безперервного тиску.

Той, кому відомі ці страхітливі незліченні факти наруги колонізаторів над українською мовою, ніколи не погодиться з облудною, фальшивою думкою деяких українофобів-невігласів про те, нібито “так склалося..., так сталося”, що українці добровільно відмовилися від своєї мови і вирішили, роблячи приємність “старшому брату”, говорити чужою “загальнозрозумілою” і “всіма шанованою”. У таке може повірити тільки нерозумна, неосвічена людина – істота, що взагалі нездатна розуміти мову як явище особливе, нескінченно багатогранне за своєю соціально-психологічною сутністю. Як доводив у праці “Мова і народність” О. Потебня, жоден народ добровільно ніколи не відмовляється від своєї мови, оскільки така відмова загрожує йому втратою основної суті й форми власної свідомості, внаслідок чого на місці витіснених форм свідомості запановує “мерзенність спустошення”.

І все ж постійна війна імперських політиків з мовами пригноблених етносів згодом дає свої наслідки. Чим триваліша така політика, тим більш руйнівним є її вплив на носіїв мови пригноблених етносів, значна частина з